

Tuletisinstrumendid

Lühikirjeldus

Tuletisinstrumentide, milleks on näiteks optsioonid, forvardid, futuurid jms, emiteerimisel kasutatakse mitmesuguseid alusvarasid, sh aktsiaid, võlakirju, väärismetalle ja valuutasid. Tuletisinstrumendid on lepingud, mis on seotud nende aluseks olevate varade või näitajatega (näiteks väärtpaberid, valuutad, intressimäärad, toorained või hinnaindeksid).

Sellist instrumenti võib rakendada

- vara hinna ebasoodsa muutumise riski neutraliseerimiseks (nimetatakse ka riski maandamiseks);
- investeringu tootluse suurendamiseks, kasutades vähem kapitali, kui oleks vaja sama tootluse saavutamiseks alusvarasse investeerimisel;
- selleks, et saada kasu eri turgudel kujunenud hindade vahest (arbitraaž).

Tuletisinstrumentidesse investeerimise otsuse aluseks on ootus, et tulevikus muutub alusvara hind mingis ajavahemikus kindlal viisil. Seega peab investoril olema turul eeldatavatest arengusuundadest selge pilt. Lisaks peab tal olema täpne ettekujutus investeringu eesmärgist: ta peab teadma, kas selleks on riski maandamine, tootluse suurendamine või arbitraaž. Investoril on võimalik valida sobiva riskiprofiiliga tuletisinstrument või instrumentide kombinatsioon ainult juhul, kui ta need eelnimetatud tingimused täidab.

Tuletisinstrumendid võivad olla nii standardsed kui ka mittestandardised. Standardsete instrumentide puhul on alati samasugused lepingutingimused ja tavaliselt kaubeldakse sellise instrumentidega kohas, kus avaldatakse hindu pidevalt.

Mittestandardised instrumendid on need, mille tingimused lepivad pooled eraldi kokku. Tavaliselt nimetatakse selliseid instrumente turuvälisteks (OTC) finantsinstrumentideks.

Pangad ja teised finantsvahendajad võivad pakkuda kliendi vajadustele kohandatud finantsinstrumente ja muid turuväliseid tuletisinstrumente, näiteks optsioone ja forvardeid.

Peamised riskid

Tuletisinstrumentidesse investeerimine eeldab riski võtmist erinevalt nn nähtavast investeringust, mis tehakse otse alusvarasse.

Investor võib kaotada otse alusvarasse investeerides halvimal juhul kogu investeringu, kuid mõnda tuletisinstrumenti investeerides kogu investeringu ning tal võivad tekkida ka võlga samaväärsed lisakohustused.

Tuletisinstrumente iseloomustab veel see, et üldjuhul muutub nende turuväärtus kiiremini ja järsemalt kui teistel finantsinstrumentidel. Seega on oluline täielikult mõista tuletisinstrumentidesse investeerimisega kaasnevat riski ja vajaduse korral (kui turul toimub ebasoodne muutus) suurema kahjumi ärahoidmiseks kiiresti reageerida.

Väärtuse muutus. Tuletisinstrumenti väärtus on nii alusvara hinna muutumisest kui ka lepingu järelejäänud ajast. Olenevalt instrumenti omadustest võib alusvara hinna muutus põhjustada tihti tuletisinstrumenti hinna suuremat muutust. Seega on tuletisinstrumenti hinna suhteline muutus tihti suurem alusvara muutusest. Seda nimetatakse võimendatud mõjuks ja see võib kaasa tuua investeeritud kapitali suurema tootluse võrreldes sellega, mis oleks saadud sama summa investeerimisel alusvarasse.

Edukas investering võib investeeritud kapitali kiiresti mitmekordistada. Samas võib võimendusefekt toimida investori kahjuks, põhjustades tuletisinstrumenti pealt suurema kahjumi, kui oleks tekkinud alusvarasse investeerimisel.

Kui alusvara hind ei arene ootuste kohaselt, võib investor kaotada kogu investeeritud kapitali. Võimalik kasum ja kahjum

oleneb tuletisinstrumentide ülesehitusest ning kasutamisest. Tuletisinstrumentide kestused varieeruvad väga lühikesest ajast kuni mitme aastani. Kestus mõjutab võimendust ja seega investeringuga kaasnevat riski. Näiteks on hinnamuutus sageli suurim siis, kui väärtpaberi lõpptähtpäevani on jäänud vähe aega.

Risk kaotada rohkem kui investeeritud kapital. Investeringud võivad olla kas piiratud või piiramata riskiga.

- Aktsiate ja optsioonide ostmisega kaasneb **piiratud risk**: halvimal juhul võib investor kaotada kogu investeeritud summa.
- Kuid on ka **piiramata riskiga** tuletisinstrumente, mis võivad nõuda lisaks algselt investeringule täiendavat kapitali. Selline lisamaksete tegemise kohustus võib ületada alginvesteeringut mitu korda.

Eri liiki tuletisinstrumendid

Opsioon on kahe poole vaheline kokkulepe, mille alusel emitent on kohustatud alusvara varem kokku lepitud hinnaga ostma või optsiooni ostjale müüma. Opsiooni omanik maksab kokkuleppe sõlmimisel emitendile tasu (preemia) ja omandab õiguse, ent mitte kohustuse, nõuda optsiooni kasutamist kokkuleppe alusel.

On kahte liiki optsioone.

- **Ameerika** optsioon annab selle omanikule õiguse kasutada optsiooni mistahes päeval enne optsiooni tähtaja lõppu.
- **Euroopa** optsiooni saab aga kasutada ainult optsiooni lõpptähtpäeval.

Warrant on erilist liiki müügi- või ostuoptsioon. *Warrant*'i tähtaeg on tavaliselt üks aasta või pikem ning sellest tuleneb *warrant*'i omaniku õigus, ent mitte kohustus, osta või müüa kindel aktsia või valik eri aktsiaid varem määratud hinnaga kindlal kuupäeval.

Warrant'it kasutav pool maksab asjaomaste aktsiate eest ja saab need endale või (tavaliselt indeksi puhul) osaleb rahalises arvelduses.

Kui lõpptähtpäeval on aktsia või valitud aktsiate kogumi turuhind ostu-*warrant*'is märgitud

- hinnast kõrgem, siis rahalise arvelduse korral makstakse *warrant*'i omanikule *warrant*'is märgitud hinna ja turuhinna vahe;
- hinnaga võrdne või sellest väiksem, siis *warrant* lõpeb ja makset ei tehta.

Müügi-*warrant*'i puhul käitatakse vastupidi.

Tavaliselt ei seisne *warrant*'i emitendi eesmärk *warrant*'i aluseks oleva aktsia või aktsiakorvi ostmises. Seetõttu arveldatakse leping neil juhtudel, mil *warrant*'it võidakas kasutada, tavaliselt rahas.

Forvard'id ja futuurid on lepingud, milles osalised lepivad kokku õiguses ja kohustuses tulevikus osta või müüa alusvara kindlaksmääratud hinnaga.

Forvardi puhul antakse alusvara kas füüsiliselt üle või arveldatakse kasum või kahjum rahas. Futuuride puhul jälgitakse kasumit ja kahjumit iga päev lepingu tähtaja vältel, mis võib mõjutada lepingu sõlmimiseks vajalikku tagatist. *Forvard*'eid on võimalik arveldada ainult lõpptähtpäeval, samal ajal kui futuuri võib arveldada (teingu vastaspoolega lõpetada) millal tahes enne lõpptähtpäeva.

Swap on lepingupoolte kokkulepe vahetada teatud ajal maksevooge, näiteks fikseeritud intressimäära ujuva intressimäära vastu (intressivahetustehing) või üht valuutat teise vastu (valuutavahetustehing). Võimalik on sõlmida väga erinevaid intressi- ja valuutavahetustehinguid.

Cross currency swap on intressimäära vahetustehingu liik, kus vahetus tehakse kahe valuuta vahel: ühes valuutas intressimaksed vahetatakse teises valuutas intressimaksede vastu. Vastastikused intressimaksed võivad olla ujuva või fikseeritud määraga. Pooled võivad kokku leppida eri valuutades nominaalsummade vahetamise *swap*'i alguskuupäeval ja tagasivahetamise lõppkuupäeval. *Cross currency swap*'i kasutatakse eelkõige juhul, kui äriühingu rahavood ja kohustused on eri valuutades.

Short selling tähendab väärtpaperitehingut, kus müüakse laenatud väärtpaperid, näiteks aktsiaid, mida müüja sel ajahetkel ei oma, kohustusega sellised väärtpaperid kokkulepitud ajal tagastada. Hiljem ostetakse sama liiki (ehk sama ISIN-koodiga) väärtpaper turul tagasi ja tagastatakse esialgsele omanikule vastavalt kokkuleppele.

Tehingust saadav tulu sõltub asjaomase väärtpaperi hinna muutumisest: kui hind

- langeb alla tehingu alguses kehtinud hinna, on tuleml positiivne;
- tõuseb üle tehingu alguses kehtinud hinna, on tuleml negatiivne.

Liigitus

Kõrge riskitasemega on tuletisinstrumendid, mille puhul on võimalik kaotada esialgne investeering (näiteks ostu- või müügioptiooni ostmine).

Väga kõrge riskitasemega on tuletisinstrumendid, mille puhul on võimalik kaotada esialgsest investeeringust rohkem (futuurid, *forward*'id, optsioonid, *short selling* ning muu kõrge riskitasemega ja väga keerukad tooted, mille puhul võidakas kasutada finantsvõimendust).

Keerukus: kõiki tuletisinstrumente käsitatakse keeruliste instrumentidena.

Investeeringustoodete liigitamine

Investeeringusteenuse osutamisel hindab SEB, kas kavandatud investeeringusteenus või -toode on kliendile asjakohane. Selle protsessi hõlbustamiseks on SEB liigitanud finantsinstrumentid ja investeeringustooted viide riskitasemesse.

Liigituse aluseks on finantsinstrumentide ja investeeringustoodete olemus ja üldine keerukus ning nendesse investeeringustega seotud riskid:

- väga madala riskitasemega finantsinstrument või investeeringustoodete on üldjuhul kõige vähem keerukas ja kõige vähem riskantne;
- väga kõrge riskitasemega finantsinstrument ja investeeringustoodete on kõige keerukam ja kõige riskantsem.

Kui SEB leiab kliendi esitatud teabe alusel, et finantsinstrument või investeeringustoodete on kliendile asjakohane, siis käsitleb SEB kliendile asjakohasena ka sama tüüpi, kuid madalama riskitasemega finantsinstrumente või investeeringustootet. See, et hindamise alusel arvatakse finantsinstrument või investeeringustoodete kliendile asjakohaseks, ei tähenda, et SEB soovib kliendil seda finantsinstrumenti või investeeringustootet osta või müüa.

Klient peab arvestama asjaoluga, et finantsinstrumentide ja investeeringustoodete liigitamisel ei ole mitut riskiliiki arvesse võetud. Eri finantsinstrumentidega seotud riske kirjeldatakse üksikasjalikult riskide käsitleval SEB veebilehel www.seb.ee/investorkaitse, mis on osa SEB antud üldisest kliendiinfost. Teavet on võimalik saada ka finantsinstrumenti või investeeringustootete tingimustest, prospektist, lihtsustatud prospektist, teabelehel ja muudest asjakohastest materjalidest.

Liigitus

Väga madala riskitasemega on peamiselt lühiajalised investeeringud. Tavatingimustes on sellise finantsinstrumenti või investeeringustootega kaasnev kahjurisk väga väike, kui finantsinstrument või investeeringustoodete on noteeritud põhivalluutas ja seda hoitakse tähtpäevani.

Madala riskitasemega finantsinstrumenti või investeeringustootete puhul võib investor kaotada osa oma investeeringust.

Keskmise riskitasemega finantsinstrumenti või investeeringustootete puhul võib investor kaotada suure osa oma investeeringust.

Kõrge riskitasemega finantsinstrumenti või investeeringustootete puhul võib investor kaotada kogu investeeringu. Siia rühma kuuluvad finantsinstrumentid ja investeeringustooted on keerukamad ja raskemini arusaadavad kui madalama riskitasemega finantsinstrumentid või investeeringustooted.

Väga kõrge riskitasemega finantsinstrument või investeeringustoodete on kõige riskantsem investeering. Selle puhul võib investor kaotada rohkem, kui algul investeeris: võidakse nõuda lisasumma tasumist. Säärane finantsinstrument või toode on keerukam ja sellesse investeerimist võiks kaaluda ainult kogunud investor.

Keerukuse järgi liigitatakse finantsinstrumentid kahte rühma:

- keerulised (finantsinstrumenti asjakohasust on tavaliselt hinnatud) ja
- mittekeerulised (finantsinstrumenti asjakohasust ei ole tavaliselt hinnatud).

Oht kaotada algne investeering on olemas mis tahes riskitasemega toote puhul, lihtsalt selle juhtumise tõenäosus on erinev konkreetse toote riskitasemest: mida madalam on riskitaseme, seda väiksem on see tõenäosus.

Oluline üldteave

Finantsinstrumentide ja investeeringustoodete liigitus teatud riskitasemesse võib olenevalt instrumendi või toote omadustest aja jooksul muutuda. Näiteks võib võlakirja reiting aja möödudes muutuda ja selle tagajärjel muutub ka võlakirja riskitaseme.

Püüdes hinnata, kas finantsinstrument või investeeringustoodete on kliendile asjakohane, lähtub SEB finantsinstrumenti või toote liigitusest tehingu tegemise hetkel. Ehkki SEB liigitab finantsinstrumente ja investeeringustootet parima kavatsusega ja põhjaliku analüüsi tulemusena, ei võta ta endale vastutust ilmneda võivate ebatäpsuste eest. Samuti võib ette tulla finantsinstrumente või investeeringustootet, mida SEB ei ole veel ühessegi riskitasemesse liigitanud.

Riskid, mida ei ole arvesse võetud

Finantsinstrumentide ja investeeringustoodete liigitamisel ei ole SEB arvesse võtnud järgmisi riskiliike:

- valuutarisk – see võib tekkida siis, kui klient investeerib põhivalluutatst erinevas valuutas. Kui investoril puuduvad valuutariskide kohta põhjalikud teadmised, on vähem riskantne investeerida põhivalluutas;
- likviidsusrisk ehk risk, et finantsinstrumenti kaubeldavus võib aja jooksul muutuda.
- maksurisk, mis seondub investeerimisel mis tahes maksuga (näiteks tulumaks, mida tuleb tasuda toote müümisel). Klient peab kõiki investeerimise ja kasumi maksustamisega seonduvaid asjaolusid iseseisvalt hindama, isegi kui pank on kliendile pakutud materjalid osutanud vaid üksikutele maksuaspektidele.
- Toodete liigitus ei arvesta ka konkreetse kliendi investeerimishorisondi ega -eesmärgiga.
- Finantsinstrumenti või investeeringustootesse raha paigutav klient peab mõistma järgmisi asjaolusid:
 - investeeringuid tehakse ainult kliendi riisikol;
 - kliendil tuleb tutvuda konkreetse finantsinstrumenti või investeeringustootete vahendaja üldiste kauplemissitingimustega;
 - finantsinstrumentiga kaubeldes peab klient põhjalikult tutvuma tehingukinnitusega ja teavitama SEB-d viivitamata võimalikest vigadest;
 - kliendil tuleb korrapäraselt jälgida, kuidas tema investeeringu väärtus muutub;
 - klient peaks rakendama asjakohast meetet alati, kui on vaja vähendada investeeringuga seotud kahju riski.

Põhivalluutad

Põhivalluutaks loetakse euro, GBP, USD, CHF, CAD, AUD, JPY, SEK, DKK ja NOK.